

Lujo Vojnović
SJENIMA DUBROVČANA¹

Kao mladi pravnik i advokat, ali već okušani polemičar i historičar, Lujo Vojnović (Split 1864 – Zagreb 1951) u Beogradu je, 1898. godine, u izdanju Srpske kraljevske akademije objavio prvi tom svoje knjige *Dubrovnik i Osmansko Carstvo (1365-1482)*. Njegova druga knjiga do danas je ostala neobjavljena. Tekst koji sledi predstavlja uvodni deo knjige *Dubrovnik i Osmansko Carstvo II*. Objavljuje se prema mašinopisu sa rukopisnim dopunama samog autora, a nalazi se Ostavštini porodice Loazo-Vojnović u Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu².

Sjenima Dubrovčana,
koji su mojim radnjama
o prošlosti miloga Grada
kumovali,
a sada trunu
pod čempresima
Boninova i Mihajla

Proziv:
Pero Budmani † 1914.
Marinica Giorgi † 1897.
Nikša M. Gradi † 1894.
Mato Natali † 1895.
Orsat Pozza † 1882.
Niko Veliki Pozza † 1883.
Mato L. Pozza † 1901.
Lujo Serragli † 1902.
Mato Zamagna † 1901.

¹ Knjiga Luja Vojnovića *Dubrovnik i Osmansko Carstvo II*, iz koje se objavljuje ovaj odlomak, u pripremi je za štampu.

² Zahvaljujemo se upravniku Arhiva SANU akademiku Vasiliju Krestiću na mogućnosti da se rukopis Luja Vojnovića priredi za štampu.

Ueberhaupt ist nicht gross oder klein was auf der Landkarte so scheint; es kommt auf den Geist an.

Johann von Müller
(1752-1809)

La dignité des nations se pèse et ne se compte pas.

Saint-Marc Girardin
(1801-1873)

La souveraineté n'est ni grande ni petite: elle est ce qu'elle est

Joseph de Maistre
(1753-1821)

PRISTUP

„Godine 1887. dopadoše nam u ruke dva pisma Nikolice Bone iz godine 1678, napisana u Silastriji, u tamnici.

Mirna, dostojanstvena patnja onoga velikoga patriote koji, bez fraza, prosto i prirodno predavaše sama sebe dubrovačkoj otadžbini, zanesse nas tako da se nakanismo ispričati cio mu javni život. Bješe to u našoj misli kasno okajanje zaborava što se sleglo na čovjeka, kome dubrovački oci nadjenuše ime: „Pater Patriae”, prorokavši mu besmrtnost, ali, jaoh, minuše dva vijeka, on počiva negdje zaboravljen, na obalama Dunava, u bugarskoj tvrđavi, dok spomen-ploča njegova žrtvovanja, koja je nekada resila dvoranu dubrovačkoga Maloga Vijeća, visi u ćutanju obeščašćenoga kamena, među požarnim spravama opštinske zgrade dandanašnjega Dubrovnika!

Ali kako začesmo misao, pa počesmo prebirati spise u državnoj arhivi, ukaza nam se u jedan mah silan politički orizont, kao kad putnik, uspevši se uz Busovinu, među dva duga, monotona zida, ugleda iznenada sa Točila mnogostrani vid dubrovačke zemlje i dubrovačkoga mora. Razumijesmo tada kako je radnja Nikoličina nalik na taj put, pa da i ona tek vodi mnogostranoj, silnoj radnji naše repulike, koja, mnogim onakvim ljudim, vijekovima žrtava svoje djece, odricanja same sebe, održa slobodu i civilizaciju, na pragu varvarstva i smrti.

Tako nastade ovaj pokušaj pričanja veza Dubrovnika s Osmanskim Carstvom, u kojima je Nikolica doista centralni lik, ali nije sam ni prije ni poslije slavnoga mu života.”

Ovim sam riječima započimao u trideset trećoj godini svoga života, prvo poveće svoje istorijsko djelo: „Dubrovnik i Osmansko Carstvo”.

Na žalost, promašio sam cilj. Naši ljudi nisu umjeli da iz onih stranica izvuku visoku nauku, kako bi se naš Dubrovnik općuvao od raspadanja, kako bi ga zagrijao ponovljen ljubavni žar – canticum novum cantabo tibi³ – da bi se nekadašnje malo sijelo slobode i mudrosti provrglo u amfikiionsku, posredujući saoupravnu jedinicu zajedničku svoj djeci bez razlike našeg dvoimenog naroda.⁴ Mjesto toga, pričanje onih nastojavanja i onog državničkog rada, onog vatrenog patriotizma u službi otadžbine, ostalo je bez odjeka kako, uostalom, i naše drugo djelo: „Pad Dubrovnika” – u grobu „naučnih” radova, najantipatičnijemu i najbessplodnijemu, po Nietzscheu, od svih grobova.

Za onom prvom knjigom imale su se ređati druga i treća. Ali nerasvnljiva ličnost Nikolice Bone i ona druga Marojice Kaboge, koje su ispunile gotovo cijeli sedamnaesti vijek općinile su me tako, da ni prije ni poslije njih nisam mogao ništa da pričam, dok se nije odala pošta onim erojima.

Evo, dakle, ova dva uzvišena sjena, kako nas, nakon dvije stotine sedamdeset i osam godina, još dozivaju glasom, kome, u ovo sumračno vrijeme, ne bismo smjeli odoljeti.

Ova druga knjiga neće, dakle, biti nego pričanje jedne jedine dramske stranice naše istorije. U njoj se dižu dva vladalačka lika. Oni izbijaju elementarnom silom iz pozadine i blistavo vladaju na mračnom orizontu.

Sad, u podmaklom sutonu svoga života, sredio sam obilnu – iako ne potpunu – dokumentaciju, plod nezaboravnih i nepovratnih dneva provedenih u djedovskoj kući, sabratu više od četrdeset godina unatrag u dubrovačkoj državnoj arhivi, kao i u arhivama nekih mojih prijatelja i riješio sam da podignem godine 1897. obećani spomenik Nikolici Boni i Marojici Kabogi, tim tipičnim zastupnicima dubrovačkoga duha i dubrovačke borbe za slobodu.

Dok šesnaestom tako bogatom, burnom i raznolikom vijeku – zbog domaćih i teških javnih prilika – u ovoj knjizi posvetih samo panoramičku sliku, pridržavajući sebi da je, ako mi posluže sile, kasnije probudim i dotjeram, sedamnaesti vijek obradim podrobnije, vjeran koncepciji istorika, koji mi nasladiše mladost, Tome Macaulaya, Tome Carlyla i Jules Micheleta – da istorija ima biti uskrснуće, da je ona nekakav prethodan saziv velikoga zbora koji će se jednog dana održati u usudnoj dolini. Ako je istorija nema da prizove iščezle stvari i ljude kao da govore, ako joj nije zadatak da oživi sve što je duboko čovječansko u gestima onih koji za jedan trenutak nose na svojim leđima sudbinu velikoga ili maloga šatora – a nije

³ Psalam CXLIII.

⁴ Spominjem krasne prikaze mog djela od prof. Dra. Radonića, u Letopisu Matice srpske 1899. i prof. Florinskoga, u Izveštajima Kijevskog univerziteta, septembra 1899. i prof. K. Jiričeka u Arhivu für Slavische Philologie, iste godine.

li čitava zemlja šator „jedne noći”?⁵ – ona nema većega smisla od iskopavanja starinskih grobova ili od rekonstrukcije fosilnih životinja. „Istorija je umjetničko djelo – rekao je naš veliki zemljak Nikola Tommaseo – nije propovjedaonica, ni profesorska katedra, ni arhiv, a ni grobnica.”⁶

Osim toga, držao sam se vazda u svim svojim radnjama Cicero-nove izreke: „Ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia”. Vrlina najteža baš u sadašnje vrijeme, kad su mistifikacije na dnevnom redu, u službi političkih nečistih borba.

Nadam se da će ovo moje možda konačno djelo istaknuti još jače veličinu malog jednog organizma, čiji su pređi bili savremenici potonjih Karlovinga, a u kom je naša darovita ali nesređena rasa, u čudesnoj simbiozi sa latinskom misli, položila bila sve što je imala konstruktivna, tektonična i čista.

O sudbini novoga Dubrovnika, a još manje ove knjige ne činim sebi nikakvih obmana. Osjećam samo da bi ova radnja mogla biti od nekakve koristi dalekom kojem pokoljenju, ako, u međuvremenu, ne bi oskvrnjeni bili i sami sveti grobovi otaca. U ostalome, ako se mrtvi u nadzemaljskim sferama zanimaju za ono što je na zemlji bilo najmilije, kako držeš Mazzini, oni će možda zahvalni piscu ovih stranica što je osvijetlio njihovo požrtvovanje, kao i veličinu njihove borbe i što im je prizvao stradanja i mučeništva sred jednog zaboravnog pokoljenja, koji se besvijesno savija pod bremenom tradicije, ali je, jaoh, ni ne razumije ni ne poštuje.

Ova je knjiga ujedno komentar misli koje sam poređao na prvoj stranici, apoteoza beskonačno malih stvorova koji, po izreci jedne genialne ruske žene, gospođe Swetchin, mogu odlično da nose sve znakove prave veličine.”

„Sam se nalazim – pišaše u njemačkom koncentracionom logoru belgijski istorik Henri Pirenne – sam sa svojim mislima, a nisam dosta jak da ih savladam. Savladaće ih moj jad, moja čama, brige za moje mile i sunovratiće me u nevrasteniju ili u očajanje. Krajnja je potreba da im se oduprem. Kakogod bilo, ova će radnja biti neki posao. Čini mi se kao da već slabije mislim. Moje me pamćenje izdaje. Ali ovaj će mi napor koristiti. Glavno je ubiti vrijeme a ne da vrijeme ubije nas”. Ovo je Pirenne napisao u njemačkome logoru godine 1917. na prvoj stranici svoje „Istorije Evrope od seobe naroda do XVI vijeka”.

U moralnome logoru u kome se sada nalazim, ove me riječi oživljavaju i tješe.

Daleko od Grada,
Septembra 1944.

⁵ „Et terra auferetur quasi tabernaculum unius noctis”, Izaija prorok, XXIV, 20.

⁶ Dizionario estetico. Niebuhr u uvodu svojoj *Rimskoj istoriji* rekao je: „Wer das Verschwundene ins Dasein zurückruft, genießt die Seligkeit des Schaffens”.

НАПОМЕНА

Ovo moje sigurno poslednje djelo o Dubrovniku – ali i uopšte posljednje – kao III ili II knjiga mog „Dubrovnika i Osmanskog Carstva” osniva se na arhivalnome materijalu što sam sabrao od godine 1885. do 1890. i dalje u Dubrovniku, pak na ispravama, memoarima, izvještajima, pismima itd. koje su mi stavljali na raspoloženje prijatelji, dubrovačka vlastela, Vito Bassegli-Gozze i sada pok. Brnja Kaboga i dr. O drugim pečatnim izvorima kao i o stranoj literaturi – u ostalome vrlo rijetkoj za Dubrovnik, ali važnoj za opštu evropsku politiku – ne držim da je potrebno govoriti u ovoj napomeni.

Razne često dramatske faze moga života, pak potresni događaji u otadžbini i napolju i misije koje su mi stavljene u dužnost da zastupam i odbranim narodne interese, spiječiše me da se odma predam produženju svog prvog istorijskog djela o kome se povoljno izražiše Ludwig Pastor, Konstantin Jiriček i Jovan Radonić. Ali u godinama koje su sljedovale izradio sam tri istorijska djela: „Pad Dubrovnika” u dva toma, a na francuskom jeziku: „La Monarchie française dans l’Adriatique” u kojima je isključivo govor o Dubrovniku, čijem sam čaru od rođenja podlegao, i najzad takođe francuski: „Histoire de Dalmatie” u kojoj sam Dubrovniku posvetio zasebnu glavu. Međutim, kad je nakon prvog svjetskog rata, za kojeg sam napisao knjigu u odbranu Dalmacije protiv talijanskih svojatanja i nekoliko drugih radnja, kad je u otadžbinu zavladao domaći i spoljašnji teror, povukao sam se u svoju „čauru” a silni materijal osamdesetih godina prošlog vijeka prišapnuo mi je, kao da su svi oni glumci iznenada oživjeli, da posvetim posljednje svoje dneve prizivanju dubrovačke dramatske istorije XVII vijeka, a kao pronaos ovome hramu, da letimično pregledam raniju istoriju materinskog obožavanoga grada.

Ali u međuvremenu munificencijom Kraljevske srpske akademije, izredni naš istorik dr Jovan Radonić, čovjek svestrane kulture i velikog kritičkog dara, započe izdavanjem akata iz dubrovačke državne arhive, veliko preduzeće koje je stiglo do kraja XVII vijeka, u koliko je naša nesretna arhiva, nakon tragičnih događaja u početku XIX vijeka i kasnije, za prve periode austrijske okupacije, sačuvala knjige uputstava našim poslanicama i pisama di Levante i di Ponente, za istočne i zapadne odnose naše slavne republike.

Ja sam se koristio koliko sam više mogao – nakon završetka svoga djela – ovim publikovanim arhivalnim ispravama, ali reći ću sa nekim francuskim istorikom koji pričaše opsadu Roda od Sultana Sulejmana (1522) kad mu prijatelj podnese novih dokumenata o toj opsadi: „mon siège est fait” – riječ koja je ostala kao kurantna rečenica u francuskom jeziku. Tako ću i ja reći: Dovršio sam svoju dramu. Nemam vremena da razradim svoju

knjigu, da iz publikovanih dokumenata pristavim svojoj radnji mnogo katkad zanimljivih podrobnosti iako sam najglavnije stvari izdvojio, jer ove podrobnosti neće izmijeniti fizionomiju događaja, ni intimnu, na činjenicama osnovanu, analizu dubrovačke duše, što mi je najviše na srcu ležalo.

Meni su najbolje poznate praznine i nedostaci ovoga djela što mi je milosrdni Bog dao da napišem u dubokim svojim godinama. Ali što je, tu je. Živi će možda imati što da prigovore.

Sjeni otaca biće zadovoljni.

10. oktobra 1946.

pisac

BESJEDA O DUBROVNIKU

Od početka do kraja XV vijeka

Pod velikim retorskim frazama i blagodareći iznuđenome ili prećutnome pristanku obalskih država zapadnoga Jadrana, izgledalo je da su Mleci gospodari cijele istočne jadranske obale. Ali istina bijaše drukčija. Nekoliko malih autonomnih opština koje su još životarile nakon velikog brodoloma dalmatinskih komunalnih sloboda – Paštrovići, Polkice, Rogoznica itd. – nijesu odista mogle pobuditi podozrenje Mletaka. Slobodno im bijaše, pod zlatnim plaštom Republike Svetoga Marka, brojati sretne i bezradne dane. Ali dubrovački fenomen druge je prirode. Dubrovačka država iako relativno mala pretstavljala je znatan prekid mletačkog teritorija. Blagodareći čudesnom sticaju prilika – Savary de Breves, francuski ambasador u XVII vijeku nazva Dubrovnik čudom („miracle”). Dubrovačka je opština umjela uspraviti svoj hod i oduzeti republici Svetoga Marka znatnu čest jadranske obale.

Postojahu, dakle, dvije Dalmacije: mletačka i dubrovačka. Ironija je istorije htjela da mala nadživi veliku republiku za par godina.⁷ Dubrovnik je paradoksalan, ezoteričan grad. Ono prvo, jer se sukobljava sa usvojenim idejama održavi, čudesan je, gotovo nevjerovatan, ovo drugo jer

⁷ Francuski istorik Albert Vandal govori: „Sur l'Adriatique même, une seule ville échappe à son empire (sc. de Venise) c'est Raguse, et la France s'efforce d'y installer son influence. Raguse est une république vasale de la Porte; de tout temps, nos rois se sont appliqués à assurer son indépendance, à intercéder en sa faveur auprès de la puissance suzeraine, et à persuader le sultan de la protéger sans la servir”, A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV*, Paris 1887 str. 45. V. također našu knjigu: *La Monarchie française dans l'Adriatique*, Paris, 1917.

postavlja izvjestan broj problema nedokučljivih običnim promatračima. Dubrovnik je upitan znak na lazurnom ponoru.

Optička varka. Nekom se Rusu činjaše da su ona ljepota i ona živahnost po ulicama nesaglašive sa malim brojem duša. San Marino, Andorra, Liechtenstein, zaklonjeni su brdima, zatvorena su gnjezda, nemaju ekspanzivnosti ni monumentalnosti. Mnogo veći od ovih pristana slobode, a ipak malen, na otvorenoj pučini, kao Monaco, Dubrovnik začuđavu neraszmjerom ovog intenzivnog nekadašnjeg političkog i intelektualnog rada sa teritorijalnim skućenim obimom kojim raspolagaše. Uostalom, ovo je konstantna pojava nekih gradova Staroga i Srednjega vijeka, ali svi su ovi gradovi brzo podlegli velikim političkim jedinicama, dok je Dubrovnik živio i bogato se razvijao u neposrednoj blizini velikih država, još i kad je u Evropi monarhični princip centralizovao bio narode u velikim ugnjetavačkim gomilama. Dubrovnik pripada klasi Atine, Mletaka, Florencije, Sijene, Ženeve itd. takozvanih gradova–republika. Sve one male, kasnije i moćne jedinice, pak i sam Dubrovnik – viši evolucioni stepen jadranskih opština polu-republika – manitestuju se kao kult i jačanje individualne slobode, čovječje personalnosti bez ikakvih jačih veza sa etničkim faktorima. Ovi su postojali samo utoliko što je zvučio neki podsvijesni osjećaj izvjesne zavisnosti od nekog zajedničkog debla. Ali individualizam bijaše jači od naroda, no, bolje, sama ta gomila individualnosti zvaše se „narod”. Gradovi se razvijahu u nesemetanom pravcu aristokratske selekcije ili u demokratskom sindikalizmu – Mleci, Florencija – koji se u ono vrijeme nazivaše: Republika. Monarhična centralizacija ubila je komunalni duh, čiji je posjednji istaknutiji pretstavnik bio upravo Dubrovnik. Sproću feudalne germanske i francuske organizacije mediteranski svijet, nakon pada rimske carevine, tog hipertroničnog oblika komunalnoga duha, i sloboda tog istog svijeta rasparčaše se. Na samrti, Rim – da se poslužimo sretnom figurom kardinala Tolomei⁸ – posija neka svratišta slobode, u predviđanja svoje propasti. Jedno je od ovih svratišta bio Dubrovnik.

Intenzivnost komunalnoga razvoja izravna nedostajanje materijalne snage i broja. Opšta atmosfera dozvoli neko vrijeme opštinama da se nesmetano razvijaju. Ali u onaj istorijski čas kad se velike monarhije nacrtale na horizontu i kad velike aglomeracije sabraše čitav trgovinski monopol, gradovi-države počеше da opadaju, iščeznuše. U svom padu odniješe humanistički ideal neograničene lične samosvojnosti, kao i najljepše manifestacije kolektivne umjetnosti, protivne ma kojemu kompromisu.

Pregledajmo sada Grad, sa Srđa, na čijem podnožju leži ispružen na pučini. Ovo skromno brdo, jedva 400 metara uzvišeno nad morem, gdje je vizantsko doba ostavilo svoj trag u nekadašnjoj crkvisi posvećenoj muče-

⁸ U posmrtnoj besjedi izrečenoj u „Gospi” povodom smrti na Dunavu poklisara Niko-lice Bone 1678.

nicima Sergiju i Bahu – otud „Srd”⁹ – nosi na svojim protegnutim bokovima vijenac bedema i dva tornja. Svaki ima ovoj naročit žig. Pod ovim prvim bedemima, koji odvajahu suvozemne Slavene od primorskih Greko-Romana, nižu se domovi u zgusnutim redovima, sazdani u znaku odbrane, ukrašeni amo-tamo grbovima, neki još nakićeni biforama i triforama gotičkim, svi nekada u visini – čim se objašnjava nesrazmjerno velik broj stanovnika staroga Dubrovnika. Uske, strme ulice, stepenice kao u bijegu akcentuju defenzivnu sliku grada, koji hlepi za prostorom, kako bi se protegnuo u odmoru ljepote i komfora.

Ova se trka zaustavlja u samoj sredini grada, koji je prepolovljen širokom ulicom – nekada morski prokop – gdje su, nakon strahovitog trusa od godine 1667, sve palače jednoobrazne, glatke, lišene nekadašnjih gotičkih ukrasa, koji nijesu mogli odoljeti ni trusu, ni, požaru, ukrašene, kao za neki krstaški pohod, Hristovim monogramom, zavedenim u Evropi još od Bernardina Sijenskoga.¹⁰

Ovaj je izgled rezultat, rekli smo, velikog zemljotresa¹¹, koji je dubrovačkoj vladi nametnuo osobit plan domova, kako bi grad bio obezbijeđen od druge katastrofe. Stari Dubrovnik nije imao ovaj odbrambeni izgled. On se nekada razvijao sav u visini, kako mnogi srednjovjekovni gradovi, naročito italijanski. Domovi se ređahu nadmetajući se u zračnom poletu, a čini se da je bilo i kula i više gradskih vrata kao u San Gjiminianu kod Sijene, koje zaokružavahu vanrednu sliku. Ovo objašnjava tvrđenje svih starih da je Grad brojio u svom cvatu 30.000 duša, od kojih je trećina poginula za elementarnih pogibija, dok postoje još uvijek mnogi prazni prostori, t.zv. „gomile”, gdje se dizahu od trusova porušene visoke patrijske kuće.¹²

Oko se odmara na „Placi” koju je vrijeme pozlatilo, kojoj su vijekovni nemiri umnožili bore, sa zvonikom na kome „zelenci” odbijaju časove i sa druga dva zvonika franjevačkoga i dominikanskoga manastira, postavljena da stražare pred gradom.

⁹ Sergije i Bakho (Sergius et Bacchus) sirski mučenici III ili IV vijeka, iz okolice Palmire na samoj ivici Sirske pustare. Iako rimski plemići, tipični vizantski sveci, kojima je u Carigradu bila posvećena jedna crkva, a mnoge po vizantskoj Dalmaciji. Dubrovačka crkva Sv. Sergija i Bakha bila je sagrađena na vrhu brda iznad Dubrovnika, koje se u starijim spomenicima zvaše Krstac, a od ove crkve kasnije „Srd.” Kult ovih svetaca kao i drugih: Teodora, Kuzme i Damjana, Zenobija, Paraskeve (Petke), Ilije i najzad Vlaha, najrječitije svjedoče za starodrevni vizantički karakter, dakle istočno-hrišćanski, svih ovih zemalja, a Dubrovnika osobito, tek mnogo kasnije latiniziranih.

¹⁰ Veliki franjevac, crkveni i pučki besjednik, rođen godine 1380. u Massa Marittima u Sijenskoj oblasti, umro godine 1444. u Aquili. Crkve i portreti njegovi nalaze se posvuda u Italiji i u glavnim evropskim galerijama, pročelje crkve Sv. Bernardina u Perudi remekdjelo je skulptora Agostino di Duccio (1456-1461).

¹¹ V. glavu II ove knjige.

¹² Venecija je pod kraj XVI vijeka imala 190.000 duša, na jednoj površini koja bi bila imala sadržavati ne više od 100.000. Dubrovnik je u to isto doba brojao maximum 30.000 duša. A ipak je s ovim 30.000 trebalo računati! Toliko je funkcijska moć slobode!

Divan arhitektonski ensemble stvara savršenu kulisnu viziju, iza koje se, u intimnoj strogosti Dvora, bez prekida prikazivaše drama Slobode.

Sponza, korap od gvaradije, dvije česme, Dvor, Sveti Vlaho, Gospa, sve se pritiskuje na jednom jedinom prostoru, jedinstvena lekcija arhitekture, od renesanse kroz gotiku mletačku do rimskoga baroka. Ali se uskoro odmor prekida. Opet domovi produžavaju trku, u labirintu sličica i polača i sa kratkom pauzom rimskih stepenica koje vode dubrovačkome kolegiju i Jezuitskoj crkvi, opet bedemi, tvrđave, kule, zidovi, strmoglavne hridi crvenkaste boje kojih odvajaju se od neodređene sivkasto-žute šare domova i crkvice i najzad more, beskrajni nebesklon, pučina – dubrovački „Kůf” – odbljescima tirkiza i smaragda, more tako kristalno jasno da se može čitati u dubini i pratiti ribe u njihovom klizanju i promatrati nevinu tišinu voda.

More, sa prostranim svojim zlatnim i srebrnim prelijevom, starima nije sugeriralo drugo nego strogost života, požrtvovanje i rad. Fantazija ih nikada nije do takvog stepena zapaljivala da bi bili mogli zaboraviti na svoje grebene, ni na dužnost da otadžbinu učine slobodnu, umjereno i mudro. Istina. Ostala su nam četiri nedovršena bezimena stiha iz XV. vijeka:

„Sada sam ostavljen
Srid morske pučine,
Valovi moćno bjen,
Daž dojde s visine.
kad dojdoh na kopno
Mnih da sam...”

Spašen, možda htio je reći ovaj bezimeni Dubrovčanin. Nije, na četrstotine godina, Verlaine-ov preteča:

„Il pleure dana mon coeur,
Comme il pleut sur la ville”

nego je pomorac, vlastelin, gospodar broda koji je sretno izbjegao morskom bijesu a priložice ex-voto u svetištu Gospe od Milosrđa. Naše je doba učinilo od nas sanjare na pogledu pučine. Našim je praocima život na moru bio izražaj strogog zakona odricanja. Simbol Grada bijaše opori dub, ne dekorativna pōma kasnije presađena.¹³ Trebalo je imati gvozdeno srce – „ferrea praecordia” govoraše Jovan Ravenjanin, Petrarkov učenik, kancelar dubrovačke opštine – da ljudi u tom ambijentu sačuvaju crte slobodna grada, da se ne pomiješa i niveliše sa okolnim podloženim gradovima. Dubrovnik je predat bio na milost i nemilost talasima i brdu, plijen kakvome

¹³ Medo Pucić, „Pōma” (1866).

pomorskome raid-u ili nenadnoj najezdi sa okolnoga krasa. Samo jedan vojni pohod, jedan korak, jedan gest turski ili mletački bio bi ga mogao svesti na onu jedinu hrid gdje ga oci počеше da grade. Zacijelo, ne može se Dubrovniku odreći odbrambena sila, ni sistem utvrđenja i kome su se divili mnogi putnici i eksperti u utvrđivanju gradova. Ali šta bi grad bio mogao uraditi nego produžiti opsadu to jest samrtnu borbu? A Rod? A Krit? A Beograd?

Sila varvarskoga carstva na suhu, druga podmukla sila na moru, snabdjevena svim odlikama visoke civilizacije, pak dalje druge sile lakome i tvrde. Osim toga, radnja podzemnih sila, kužne bolesti koje bi ga, kako Italiju, posjećivale svake pete ili desete godine i lišavale ga jednog dijela žiteljstva, trusovi, požari, spoljašna nasilja. Nakon zemljotresa, požara i kuge godine 1437, dubrovačka vlada pišaše kralju Žigmundu: „Vrativši se minulog prvog oktobra u ovaj grad, ne samo nam se nije učinio grad, nego ni sjen jednoga grada...”¹⁴ Od jedanaest članova Maloga vijeća ostao je na životu samo jedan, a umrlih od iste bolesti, strašimo se da Vas o nevjerovatnom broju izvijestimo.”¹⁵

Bilo bi se reklo da ga trese teška mora. Odbijen od atmosfere slobode nekada zajedničke okolnim i prekomorskim gradovima, ukroćenim do pripotomljenosti, ovaj posljednji fragmenat komunalne slobode imaše tvrd, žilav život.

Ali pogledajmo ga još jednom. Obuhvatimo ga s visoka, za jedne vazdušne ekspedicije. Tad će tek iznenađenje preći u zgranutost. Što! neko će reći, nije drugo nego to? Ta mala, konfuzna tačka, gomila kuća zbijenih jedna do druge, zaokruženih kamenim pasom, sa amo-tamo rijetkim zvoncima i zabludjelom jednom kupolom, tamo je, dakle, sloboda izvezla svoj razboj? Tamo je izrađivala bez prekida tkaninu zlatnih i modrih odbljesaka, objekt pohlepe velikih zemaljskih sna, laboratorij u kom se antična misao procjeđivala, u kom se trgovina Istoka ukrštavala sa vjerom Zapada, u kom se sloboda vječito držala na uzbunu da se ne utopi za vazda i bez traga. – kakva nova Atlantida – u nemirnim talasima koji ljube italsko žalo i klasička ostrva Helade? Ovom uzanom gnjezdu, dakle, pape i kraljevi upućivahu pohvale i pomoći, ukore i prijetnje? Čovjek ne može da se oprosti čudom! Onaj pjesnik XVII vijeka imaše pravo da usklikne: „Parva domus Ragusa, sed sufficit orbi”.¹⁶

Engleski pisac Chesterton, pretresući život umbrijskoga grada Asida (Assisi), gdje se rodio veliki osnivač reda „male braće”, ocrtao je u

¹⁴ „In qua (sc.civitate) redeuntibus nobis die primo Octobris prope lapsi, non est visa nobis civitas, sed neo simulacrum quidem civitatis apparuit.” Pismo 14. novembra 1437. *Diplomatorium hungaro-ragusinum Thalosz-Gelcich*, Budapest, 1887, passim.

¹⁵ „Quorum numerum incredibilem referre expavescimus.” Ibid.

¹⁶ Ovom se stihu divio naš nezaboravni pokojni prijatelj čuveni geograf Jean Bruhnes, profesor u College de France.

nekoliko poteza svu filozofiju jedne srednjovjekovne opštine, koja se može primijeniti i na Duorovnik. „Ne smije se zaboraviti – piše duhoviti istorik¹⁷ – da iako je taj svijet u nekom smislu bio svijet malih stvari, bijaše ipak svijet malih stvari u vezi sa velikim stvarima. Bijaše više internacionalizma u zemljama malih republika, nego u velikim homogenim neprobojnim narodnim jedinicama našega vremena. Auktoritet asiških vlasti teško da se prostirao dalje od strjelometa sa visokih bedema utvrđenoga grada. Ali su im simpatije mogle biti sa najezdom Normana u Siciliji ili sa trubadurskim palačama u Toulousi; sa carem sjedećim na prijestolu sred germanskih gora ili sa velikim papom koji kao prognanik umiraše u Salernu”.

Pristupimo sad malo bliže ovome mikrokozmu i prošetajmo se po njegovim ulicama, u jeku njegove radnje. Neobičan je izgled grada. Na onome malome prostoru između malobraćanske crkve i Dvora, pak po nekim ulicama kao po onim „Između bačvara” ili „Između polača” skupljahu se i mješahu trgovci, a bogme i uhode, odasvud: Srbi, Turci, Grci, Mlečići, Dalmatinci, Bosanci, gomila bezimena, pod strogom pažnjom ugarskih plaćenika, barabanata,¹⁸ koji ih ne ispuštavahu iz vida. Mimo njih obična slika grada: građani – kancelari sudova i vijeća, vlastela u dugim crnim talarima, spremna da uđu u Dvor ili dvornicu Velikoga vijeća „sono campane more solito congregati”. Uprkos stražama i utvrdama grad ne bijaše zaklonjen od neiščekivanih pohoda, mletačkih tajnih izaslanika sa jadranske eskadre, Portinih čauša ili kojekakvih turskih konjanika koji – odležavši na Pločama u karanteni – a ipak se teške zarazne nemoći šuljahu u Grad – realizovahu prepad i vladahu se kao osvajači oči u oči sa vladom, koje teškom mukom primirivaše domaći ili plaćenički garnizon, da se ne bi slučio kakav usudan konflikt. Moglo bi se sabrati mnogo dokaza za ovaj živahni kompleks, kome na onom rukavu Sredozemnoga mora nemaše slična nego u većim srazmjerama u samim Mlecima ili u papskom gradu Jakinu. Ali evo bar jednog značajnog fakta. Hieronim Matteucci, dubrovački arhiepiskop (1579-1583) izvještavaše 20. novembra godine 1581. svoga sabrata korčulanskoga episkopa: „Onomad jedan od ovih turskih Morlaka pošao je razjaren do Maloga vijeća i tražio je kneza. Prošlih dana, drugi jedan Turčin, Morlak i on, šćaše jašući da uđe u Vijeće i teškom ga mukom primiriše da ne sjaši. Ovo su plodovi naše veličine, našega ponosa... ..Stigao je ovamo sultanov čauš da preda neki poziv Gospodi¹⁹. Ušao je sa 16 konja-

¹⁷ St Francis of Assisi, 52-53.

¹⁸ Voјni odred za čuvanje grada, kao neka vrst voјne policije koja je republika regrutovala u Madžarskoј, u Erdelju i u okolnim zemljama. Nazvaše se tako od starofrancuske riječi: „baraban” – jedna vrst metalnoga doboša.

¹⁹ Za vlade Murata III (1574-1595) čauš bijaše komornik koga sultani šiljahu suverenima i republikama da im nešto saopšti. Ovaj je možda dolazio da uskori šiljanje danka ili da pozove republiku na kakvu državno-dvorsku ceremoniju ka n.pr. na obrezovanje sultanovog sina ili sl. Republika je u ovim slučajevima vazda zastupana bila po naročitim poslanstvima. V. naše djelo: *Dubrovnik i Osmansko Carstvo* I knjiga.

nika, odjeven na persijsku, naoružan na persijsku, dok mu koplje nošahu zasebno, pak nošahu štit i još dva konja bez konjanika. Gospoda su ga vrlo lijepo primila. Ujutro rano artiljerijskom paljbom, uvečer puščanom. Iako su mu dali običnu sobu, zamislite koliki je strah od kuge.²⁰ Ovakvo se živjelo u Dubrovniku u XV i XVI vijeku, a možemo zamisliti kakav je život bio pod pritiskom balkanskih vladara u XIII i XIV! Ovo osvjetljuje zasjenjujućom svjetlosti diplomatsko držanje Dubrovnika, kao i odjek ovakoga držanja prema turskoj sili i prema opasnim došljacima na sve njegove odnose sa ostalom Evropom.

Čas bi se Dubrovnik sakrivao i iščezavao sa političke pozornice, srećan da ga niko ne vidi, čas bi se pridigao na talasima istorije i ljudi bi se sjetili da ga je Vilim Oranški nazvao „prvorođenim u slobodi”, a Cromwellovi republikanci da su predlagali, kao savršen model vlade, aristokratsko-demokratski režim Dubrovnika²¹. A poznato je da je na početku prošloga vijeka postojao ruski projekt da se u Jonskim ostrvima zavede dubrovački ustav.

Čim se čovjek osjeti malko zamoren promatranjem monotonog komunalnog života, eto vjetra sa pučine, nekog događaja koji ponovno baca Grad u vrtlog evropske istorije. Čar Dubrovnika nalazi se u ovom kontrastu republikansko-gradske monotonije i uzbudljivih simfonija spolja.

Nema nikakve sumnje da je ona rasa ljudi koji se bijahu dohvatili onih grebena, spila i hridi, sa kojih bôri i niski hrastovi silažahu k moru, da su oni bjegunci, rastjerani od varvarskih hordija, identični bili sa jakim pokoljenjima, koja bijahu stvorila od Rima neku dragocjenu materiju, mnogo tvrđu od one solinskih bjegunaca, koji otvoriše vrata svojih zakloništa samovolji Slovena, Mlečića i Ugra.

Kako se stvorila dubrovačka aristokracija, nije nam poznato. Možemo samo negativno izreći uvjerenje da joj izvor nije bio osvajački. O kakvom vojnom pohodu nemamo nikakva spomena. Sa svih strana zapada i istoka viđeni ljudi, donekle evoluisani prvaci, nasele se na onim grebenima i već u XII vijeku a možda i ranije – učine neku vrstu „zatvora Velikoga vijeća.” Ova će se selekcija sporo ali postojano proširivati postepenim izdavanjem kasnije nadošlih elemenata, od kojih su neki, zbog bogatstva ili drugih jakih razloga, pridruženi Velikome vijeću.²²

Međutim, ne treba misliti da su mogli izdržati upoređenje sa prečišćenijim elementima suprotne obale. Tek u drugoj polovici XV vijeka – kad su se pojavili genijalni skulptori Laurana i Orsini – započinje cvat. Elita podijeli između sebe zemlju i vlast, građanstvo saučestova donekle, a niže

²⁰ Zibaldone Mattei II Br. 416 nov Biblioteka Male Braće u Dubrovniku. U Sanuda može se vidjeti sa koliko je snishodljivosti mletački dužd primao i častio sultanove čauše.

²¹ Kovalevsky, *La fin l'une aristocratie*, 1901.

²² Sve do godine 1669.

stihije prime bez pogovora sve. Tako otprilike nastade dubrovački patricijat, koji se odmah ispolji u dva pravca, kao ljubomoran čuvar vlasti i kao patriarhalni kućedomaćin. Njegovi su korjeni vrlo duboki. Zagnjurenjeni su u municipalnoj latinskoj prošlosti. Na ove najstarije generacije nakalame se srpski elementi sa okolnih oblasti (Hercegovine, Kotora, Zete, Bosne, Srbije itd.) plemićskoga, a možda i feudalnoga, porijekla, spuste se na one litice, smiješale se brakovima sa romanskim elementima, i obratno, ali u većem broju. Iz te mješavine rodio se staro-dubrovački tip pretežno slavenski, sa latinskim cerebralitetom. Žene su poslavenile Dubrovnik. Još iz najudaljenijih vremena slaveno-latinska simbioza razastire krila nad Jadranskim morem, kao sudbina, kao obećanje, kome je suđeno bilo da se u XIX vijeku prevrgne u otvoreno neprijateljstvo, kao žalosni uzmak.²³

Kako se Dubrovnik znao odvojiti od ostalih jadranskih opština i stvoriti sopstveni slobodni home? Prije svega rasa, o kojoj sada govorasmo, pak otvorena pučina, pak susjedstvo zaplaninskih vladara velikih i malih pored svih periodičnih iznuđivanja i mučenja na štetu Grada, koji su mu ipak podsvijesnim saosjećajem krvne veze olakšali samom svojom egzistencijom da živi odvojeniji od onoga velikoga svijeta na lagunama i mogućnost da se jače priljubi ogromnome Vizantinskome Carstvu, koji je gospodovao na donjem Jadranskome moru. I najzad slučaj, koji je, po duhovitoj jednoj definiciji: „sam Bog kad neće da potpiše svoje ime”. Taj je slučaj htio da Dubrovnik bude vazda na ivici propasti i da se najjednom ispravi i opet uzme u ruke sudbinu svoju iako se neprekidno spoticaše o nemogućnost da ostvari prostraniju i sretniju otadžbinu.

Niti jedan od velikih mislilaca XVIII vijeka nije mogao da prećutno pređe preko Dubrovnika, koji bijaše postao mali socijalni fenomen, blagodareći mogućstvu malih jedinica da se razviju i intenzivnije da žive. Sva složenost jednog života koji ne šćaše da umre, ni da saopšti tajnu svojih uspjeha, razvijala se u prostoru što su geografi mogli ignorisati, ali se istoriku i filozofu imao da nametne. Švicarski istorik XVIII vijeka Johann von Müller shvatio je taj fenomen. On je istoriji Dubrovnika posvetio nekoliko stranica kojima su prethodile ove refleksije: „Jedan grad koji je kroz tisuću godina, sred divljih naroda predatih razbojništvu i pljački, između

²³ Prof. K. Jiriček u svojoj radnji „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters” pripisuje slavizaciju gradova-republika na istočnoj obali Jadranskoga mora ovim razlozima:

- 1) brakovima sa ženama hinterlanda;
- 2) trgovinskim vezama sa balkanskim zemljama i produženom boravku građana u Bosni i Srbiji;
- 3) teritorijalnom proširenju gradova na štetu etničke čistoće;
- 4) davanju prava građanstva susjednim Slavenima;
- 5) gašenje mnogih romanskih porodica usljed zaraznih bolesti, osobito za strahovite kuge god. 1348. (o kojoj ćemo na drugome mjestu govoriti).

Od svih ovih uzroka za Dubrovnik su najodsudniji bili brakovi i kuga.

snažne veličine i stropošavanja susjednih kraljevina umio sačuvati slobodu, vladu, snagu, kulturu, običaje, taj je Grad dostojan da se spasi od zaborava. Njegova hrabrost i mudrost zaslužuju svu pažnju historika. Ne može se pročitati ni najskromnija stranica njegove povijesti, a da čovjek ne bude dirnut. Dubrovačka država nije imala više od 40 talijanskih milja u dužini, a 2 ili 3 milje u širini, na jadranskoj obali, a ipak je u najvećem stepenu korisno da se prouči njezina prošlost, jer, u velikim historijama, male se značajne činjenice gube, a u malim republikama ogleda čovječanstvo.”²⁴

Istoriografiji XIX vijeka, koja je uprkos tezi o beskonačno malim stvorovima na kojoj počiva sva biologija, potčinjenoj imperijalističkoj ideji država brojno nadmoćnih, koja je smatrala ni za što male republike i gradove koji obasjavahu okolinu daleko preko svojih teritorijalnih dimenzija i snaga čisto materijalnih, nije vodila računa ni o Dubrovniku. On je potpuno ignorisan,²⁵ dok naprotiv Montesquieu, Gibbor, Vico, de Maistre, Cantu, Chateaubriand i čak Byron sjetiše se toga grada, bar prostom napomenom kao autonomnog bića koje postoji.

U „Principi di Scienza Nuova” veliki Napoletanac G. B. Vico (1688-1744) spominje da u Evropi za njegova vremena nije postojalo nego samo pet republika pod aristokratskim režimom: „Mleci, Gjenova i Lūka u Italiji, Dubrovnik u Dalmaciji i Nürnberg u Njemačkoj” Svih pet republika s ograničenom teritorijom. Cesare Cantu divnom hiperbolom nije se libio reći da je „Dubrovnik zaslužio počasti historije više od velikih carevina kojima je on pao kao žrtva.”

Oslobođen od neiskrene, a možda i neostvarijive dalmatinske republikanske lige, Dubrovnik razvi svoje ustanove nezavisno od ostalih jadranskih gradova, iako po istome planu mletačkog modela. Razvi ih, mnogo dalje i dublje i kao za jednu opkladu, sa istim komunalnim elementima izrađuje zaseban svijet, uokviren u blistavoj prirodi. Velik posao bješe otrgnuti parče zemlje čaru grada zlatnih mozaika, tmastoga Hirsta, dozivu mletačke sirene ili ugnjetavanju nevjernika, a čuvajući nedirnutu bistro i umjereno obilježje slavenskoga genija slivenoga u jedinstvenoj simbiozi sa latinskim genijem.

Ova historija mnogovijekovnoga strpljivoga rada sreća se jednog dana sa evolucijom ostalih Slavena na jugu Evrope i u njoj je našla svoje historijsko opravdanje. Životna se njena akcija rasprostrla daleko, povrh svih vremena, sve do nenadanog izlaza u život cjelokupne preporođene rase.

Kao filigranski rad zlatarev izatkan je mnogovijekovni život dubrovačke opštine od onih skoro legendarnih vremena, kad su arapski brodovi opsjedali hrpu kuća na morskim liticama i kad su zlatne zastave vizantske flote dolazile da oslobode grad sve do udesne šetnje francuskoga

²⁴ Johann von Müller, *Weltgeschichte*.

²⁵ Osim u historijskim njemačkim atlasima, koji su najtačniji.

generala. Tisuću sitnih i naoko neznatnih događaja zaobilaženja, provlačenja, političkih ili vjerskih ili ekonomskih niti, provučenih kroz razboj istorijskih velikih i moćnih država, neprekidni termitski rad koji se katkad monotono, katkad u bržem i raznoličnijem tempu, ali vazda obazrivo i po mogućnosti neprimjetno i tajanstveno, dok se iz ovih sitnih napora nije stvorio džerdan svoje vrste, blistav, elegantno isprsen na grudima Slobode. Kovačnica, ulište, manastir svoje vrsti to je Dubrovnik. Poljski knez Radziwil pišaše iz Dubrovnika kneginji Tarahanovni: „Ova je Republika prosta plemićska zadruga, kao zadruga monaha.”²⁶

Studija pokreta, svih prerazličitih uticaja koje je taj grad neprijetno, indirektno vršio u starorežimskoj Evropi, sitno nagomilavanje malih događaja, jednoličnih gesta, anonimna jedna politika vazda u istom pravcu, a na raznovrsne načine, skačući katkad u toku od desetak godina od jednog korisnog protektorata na drugi. Kad se sve ovo sabere u jedan svežanj, profil će se Dubrovnika najednom jasno ocrtati na evropskom horizontu i tada će Dubrovnik baciti u pozadinu i krstašku opsadu Zadra i Dioklecijanovu abdikaciju, sa onim nekim miomirisom krvavo otkupljene slobode kretanja, u njemu ćete tada naći jednu od najznačajnijih pojava samoopredjeljenja starog režima, koji je ipak bio navikao na šarenilo i na raznolikost stavova komunalne duše.

priredila Irena Arsić

²⁶ Yvon Lapaquellerie, *La princesse Tarakanov*, Paris, 1939, str. 119.